

Szepesi József

Erkölcsök

*“Erkölcstelenség az az erkölcs, mely
nem azonos a mienkkel.”*

(Anatole France)

Antimorális cselekedeteim egynémelyikére – oly régen történt – nem, vagy csak halványan emlékszem. Szegény anyám jajveszékélős emlékezete szerint közszemérem elleni vétségért valószínűleg már három és fél éves koromban felelősségre vontak volna a mennyországban, ha nem élem túl a tüdő-mellhártyagyulladás. Tél volt ugyanis, amikor életemben legelőször anyaszült meztelen hátat fordítottam a családi tűzhely melegének. Esztelen elhatározásom oka, állítólag, a durván összetakolt, csikólábú öntöttvas kályha volt, amit a haldán guberált sifer méregvörösre hevített.

Az eltűnésemet követő riadalom közepette - miután sebtében kiszellőztették a lakást - félajult anyámnak természetesen eszébe sem jutott megtudakolni tőlem, mi okból szórtam a sparherd izzó platnijára szegedi piros paprikát. Könnyes szemében szeretetreméltó, ártatlan “ördögfióka” voltam akkor is, amikor (néhány hónappal később) hiányos anatómiai ismereteimet egy, a kishúgom felboncolására tett kísérlet kapcsán próbáltam gyarapítani.

Megúsztam a felelősségrevonást, amikor hat évvel öregebb bátyám és társa “bűnperében” hirdetett ítéletet a családi tanács. Igaz, az én vétkem mindössze az volt, hogy amíg ők ketten a szomszédasszony csitri lányát felváltva “agyusztálták”, nekem a sparherd lankadó tüzét kellett élesztgetnem. A rám szabott feladatot mindenestre messzemenően teljesíttem; a félőrült anya kezében vésszesen füstölgő, tüzes piszkavas, amellyel lánya altestéből akarta kitömjénezní a gonoszt, legalábbis ezt mutatta. A piszkavasat persze a szülő utasítására szintén én hevítettem nagy buzgalommal tüzesre; bosszúból, miután a leány kiskoromra való hivatkozással velem nem volt hajlandó szerelmeskedni.

Gyermekded vétkeim megtorlatlanok maradtak. Annál fájdalmasabban érintettek azok a szankciók, amelyeket már iskolás koromban, legtöbbször vétkemért kellett elszenvednem. Nem állítom, hogy származásom miatt kerültem a számárpadra. Azt sem, hogy a legfegyelmettebb tanuló szobrát rólam lehetett volna megmintázni. Azt viszont igen, hogy a magyar nyelvtant, iródmalmat, történelmet egy osztálytársam sem ismerte jobban nálam.

No persze, énnekem nem volt sötétkék köpenybe bújtatott füzetem, könyvem, se golyóstolam, se színes ceruzám; ez súlyos vétkeknek minősült, különösen az osztályfőnök szemében. Bűnömöt ráadásul nemegyszer betetézte a nincstelen famíliák csemetéire jellemző lovagiasság. Nem voltam hajlandó például tollbamondáskor eltakami a papírlapot osztályeminentens padszomszédom elől, aki mellé büntetésből ültettek egy órára. Vagyis: fittyet hánytam az osztályfőnöki utasításra. A kölcsönkapott papírt ily módon a saját erkölcsi normám szellemében használtam, ezért nem éreztem lelkiismeretfurdalást. Egyest kaptam viszont a dolgozatomra, mert a

szemfüles tanárú szerint sem követhettük el mindketten egyformán ugyanazt a helyesírási hibát. Annak gyanúja természetesen fel sem vetődött, hogy "lesipuskás" esetleg ideiglenes padtársam, a gyárigazgató lánya is lehet. Csöppet sem csodálkoztam tehát, amikor a nagyszünetben a szőke szépség kissé elpirultan szememre vetette, hogy dolgozatára ő bizony az én hibám miatt kapott csupán közepes osztályzatot. Mindazonáltal testvériesen megosztotta velem a tízóraját.

A sors ingoványában azóta hínárként fogva tart nap mint nap vétkemül felrótt lenni akarásom és árvaságom.

Groteszk viszonyaink

Már egészen apró babakorában megkapta a cigányoknál szokásos ragadványnevet (szemferdüléssel született és folyton az ég felé bandzsított) nem sokkal azután, hogy Kádár kézzelfogható bizonyítékát adta Kopi iránt táplált forró szerelmének, két putri közt, egy sötét szoroskában.

Csillagvizsgáló, persze, ekkor még mit sem sejtetett erről. Jó pár év múlva jutott tudomására az is, hogy Kádárt nem sokkal később, hajnalban, a Nagyállomás közelében elütötte egy vonat. Az ő szemében, tehát nem volt különösebb jelentősége ennek a balesetnek. Azon viszont módfelett csodálkozott, hogy Kopi hosszú évek eltelte után sem lett hűtlen megcsónkult hitveséhez, sőt, féltucat szutykos aprósággal is megajándékozta. A Kádárnak, tudniillik csak a két lábát és az egyik karját vágta le tőből a vonatkerék. Mindazonáltal csöppet sem volt irigylésreméltó a helyzete. Főként, ha becsicscentett s az épkézláb cigányemberekhez hasonlóan, ő is meg akarta rugdosni a feleségét. A Kádár iránt érzett részvét Csillagvizsgáló részéről ilyenkor valószínűleg tovább fokozódott. Kádár érzelmeiben azonban a sors túlságosan megrogálta a relét, mely által felfoghatta volna ezeket az impulzusokat.

Egymáshoz való viszonyuk hasonló az efféle embereknek. Hasonló volt az én serdülőkoromban is. Fatyí félvér fiával például, gyakran mindketten ugyanabba a lányba voltunk szerelmesek, s a lányok eleinte mindig jobban kedvelték őt nálam. Nem csoda, hiszen nagyon jóképű srác volt, szépen énekelt és gitározni is nagyszerűen tudott. Egyetlen problémája volt csupán: az egyik lábára kissé bicegett.

Groteszk viszonyaink, jobbára a titokzatos zsidó templom kétes hírű szomszédságában, bűzös, homályos kis szegletekben szövődtek - hamisítatlan alvilági környezetben. Az ifjú naplopók egyik legkedveltebb találkahelye volt abban az időben ez a kömyék, nevezetesen a Winter udvar. Itt tanyáztak a legkeményebb öklű suhancok és a legszebb alakú lányok. Idegennek – sötétedés után különösen – nem volt ajánlatos az udvarba merészkednie. Az ódon terméskőházak nyirkos falai között ízelgettük a bűnt és a szerelmet.

Szép Ica miatt, emlékszem, a Fatyí gyerek legszívesebben lerúgta volna fájós lábával a szívemet. Mérheterlen dühéből azonban csupán egy könnyes kifakadásra telt a lány felé.

– Nézz rá és rám – zokogott. – Hát nincs neked szemed...?!

S a Szép Ica nagy dióbarna szeme megvetően és kihívóan csillogott. Éppúgy, mint néhány héttel később, amikor énvelem szakított...

Mendemondák

Ha – igen ritkán – összeverődik néhány “ős-hegyilakó”, mondjuk a Sörbár teraszán, a jóképű pincér, a híres primás rokona elmeséli, hogy kivételes képességű unokabátyját már zsenge gyerekként kivételes személyiségként kezelték. Ő volt ugyanis a régi cigányiskolában az egyetlen tanuló, akit még mindig pelenkázni kellett. S a híres primás sem lódit valószínűleg, amikor a kategóriavizsgákkal kapcsolatos élményeiről mesél. Eszerint, egy ilyen alkalommal megkérdezték a segédprimást, hogy olvassa-e a kottát. Ő ugyan nem – hangzott a válasz –, de a felesége olvastatja néha. Ennek ellenére kiváló, főfoglalkozású muzsikos, mert a cigányzenészek szerint “nem nagy ész, nagy vér kell a jó cigányzenéhez.” Így a kötelező esti gimnázium legtöbb esetben mulatságos formáság. Arra a kérdésre például, hogy ismeri-e Petőfit, az egyik irodalomórán így válaszolt a cigány:

– Már hogye ismerném, kérem... Bejár minden este az étterembe... Nagyon szereti a romákat...

Régen, a cigánytelepen nem voltak ilyen “iskolázott” zenészek. A vélt felsőbbrendűséget sem az ábrázatokon viselték. Muzsikálni azonban nagyszerűen tudtak. Fényes Misire, Kadajcsik apjára, ma is sokan és szívesen emlékeznek. Abban az időben volt híres (talán a leghíresebb) Botos Bandi is. Pucinál, – Dratvás bátyjánál, – a Puru Pistán kívül több, régi, ízes magyar nótát nem ismert messzeföldön senki. Aztán ott voltak a Gaborák, akiknek immár az utódaik híresek.

Kajtán Karcsi, a cimbalmos, a Somlyó-szénbányatelep palahányójának, a haldának köszönheti, hogy zenész lett. Vagyis: az anyjának és három nővérének, akik a haldán éveken keresztül keservesen összeguberált szén árából vásárolták meg számára a hangszert. Nagybátyja, Sánta Lajos csúnyán összeguzsolt Kajtánnéval, nem is szóltak többé egymáshoz. A Sánta, állítólag, nővére temetésére sem ment el. Miért? Sajnálta volna az akkor még szívós, hihetetlenül energikus asszonyt, aki özvegy lévén, görnyedt vállain cipelte a családfenntartás súlyos kötelezettségét, míg fia, akit a szellőtől is óvott, naphosszat a drága, öreg cimbalommal bíbelődött? Mert való igaz, Kajtánné kegyetlenül sokat dolgozott azért, hogy fia “úriember” lehessen. És nem csak ő, három eladó lányának is könyörtelenül húznia kellett az igát; anyjuk e tekintetben nem ismert semmi tréfát. Ráadásul a legelemibb szülői gyöngédséget is nélkülözniük kellett. Arra öccsüknek nagyobb szüksége volt. Ám az is lehet, hogy a Sánta már abban az időben szakítani akart a hagyományos cigány életmóddal, miután a hadifogságban(?) különféle szemináriumokra járt. Épp ezért hazatérése után a cigányhegyen (valószínűleg elsőként!) megalakította a Cigány Kommunista Pártot. Legfontosabb tennivalójának természetesen, az új politikai funkciók, a szerepek elosztását tekintette. Eszerint ő lett Lenin elvtárs, a szervezet korlátlan, teljhatalmú vezetője. A tagoknak mindig így kellett szólítaniuk őt, még Sztálinnak is, akit felváltva, vagy a Murga Rudi vagy a Káko Jani személyesített meg. S ha netán, valaki vétett e szabály ellen, azt ideológiailag képzetlennek nyilvánította, ami a pártból való azonnali kizárását jelentette.

Meglehet, Kajtánné is efféle szabály ellen vétő személynek minősült Sánta Lajos szemében. Csakhogy őt nem fegyelmezhetette a párt vasszigorával, mert ő egy egészen más szervezethez tartozott. Ennek a szervezetnek nem volt politikai neve. Ezt a szervezetet életszükségleteinek hívták, s a sajátos ősi cigány érzelmek és hiedelmek ideológiáján alapult. Anélkül persze, hogy tagjainak a leghalványabb fogalma lett volna erről.

Kajtánné egyébként különbnek érezte magát a legtöbb telepi cigánynál. Ebben hasonlított testvéréhez, Sánta Lajoshoz. Csak hogy ő a saját szervezetében halálosan komoly küzdelmet folytatott a jobb, emberségesebb életért, amelyben, tudta, már csak a fiának lehet része. De tudta azt is, hogy erre csak egy lehetősége van: taníttatnia kell a gyereket bármilyen áldozat árán, mert a jövő záloga a jó muzsika. Így gondolkodott különben abban az időben országszerte a legtöbb cigány.

Puci gyerekei, Firka meg a Cicu Pista is nagyreményű "zenésznövendékek" voltak, de őket a modernebb hangszerek érdekelték. Dob, gitárkísérettel gyakran énekeltek divatos angol nyelvű slágereket esténként a "villanya" alatt. Ez volt a cigánytelepi gyerekek legnépszerűbb esti találkozóhelye. Az oszlop érdes, gázolajos törzse köré mézszínű ernyőt vetített a sápadt fénnyaláb, néhány tenyéryi reményt a végtelennek tetsző éjszakában. Mert furcsamód, akkor hold is ritkán volt az égen. S legtöbb esetben sűrű, ragacsos sárban ténferegünk, melynek romlott szilvalekvár szaga volt. Talán a sok húgytól, amit a Bárkányi Bözsi mindig közénk loccsantott, ha túl hangosan szórakoztunk. Egyébként a kutya sem törődött velünk. Kedvünkre röhögthetünk a szájalmasan apróra töpörödött öreg Csopánén, aki az éjszakában kódorgó macskáját szólongatta. "Cecokám, cec, cec..." - vonított hosszan, panaszosan.

Néha elindultunk körbekoslatni a telepet. Falkába verődve, mint zsákmányra éhes kis kopók, szaglászunk, tapogatózunk szűk szorosokakban, pléh- és rőzsekerítések között. Ez volt a leskelődés. Egyik-másik viskó ablakából gyér világosság szűrődött ki itt-ott még gőzölgő ürülékre. Ez volt a látvány. Hajnalonként, amikor már elcsendesedett a telep, Janó, maga faragta hegedűjén gyakran órákig játszott furcsa, senki által nem ismert szerzeményeket, mely valójában nem is volt zene, inkább egy nagy, kínlódo lélek vergődésére emlékeztetett. S ettől mindig vonítani kezdtek a kutyák. Akárcsak azon a hajnalon, amikor meghalt az apám. Szikrázó téiben, nélkülem temették. Talán, mert nem volt kabátom, sem meleg cipőm. A cigányok azt mesélik, hogy apám esküszegő volt, azért kellett fiatalon, harminchat éves korában meghalnia. Janóval együtt megfogadták, hogy soha életükben nem alapítanak családot, kizárólag a művészetnek élnek. S aki megszegi fogadalmát, sújtsa közös átkuk. Kár, mondogatják, mert apámból nagy művész lehetett volna. Azt is mondják, hogy amikor én születtem, apámnak már el volt törve a hátgerince. Kerékpárral valami szakadékból zuhant. Én, mintha megéreztem volna, hogy az életben kemény megpróbáltatásokban bőven lesz részem, az istennek se akartam a világra jönni. Valami úton-módon mégis kitessékelt az ördög, minek következtében olyan csúnya baba lettem, hogy velem ijesztgették a felnőtteket. Úgy döntöttem hát, hogy meghalok. Két hétig ki sem nyitottam a szememet, a számát is csak erőszakkal lehetett szétfeszíteni. Talán már el is indultak értem az angyalok, de az ördögök valószínűleg megtáviratozták, hogy milyen visszataszító vagyok. Odakináltak hát a létezésnek, mely örömmel elfogadott, mivel ő sem volt semmivel különb s kívánatosabb nálam.

Mindazonáltal, apám, állítólag nagyon büszke volt kis "hegyes fejű fiára", aki szerencsétlen külseje mellett ráadásul valami furcsa betegségben is szenvedett. Ez akkor vált nyilvánvalóvá, amikor járni kezdett. Első útja a falhoz vezetett, és minden átmenet nélkül mohón nyalni kezdte róla a csontszilárd mészréteget. Mire a szülők észbekaptak, nyelvéből dől a lúgtól habos vér.

– Szent Isten – sopánkodott Bozóné, a babonás szomszédasszony, szaporán hányva magára a keresztet – pokol fattya ez a szörnyeteg. Pedig csak mézshiányom volt.

Később, amikor a cigánytelepet már földig romboltatta a tanács, s lakóit, mint gyommagvakat a szél, szétszórta a város különböző pontjain, rokkanttelepi lakásában, melynek ablakai a néhai cigányhegy romjaira néztek, Janó a következőket mondta nekem: – A sorsváltás nem

jelent problémamegoldást, csak az élet igazabb megismerését, mert minden életprogramot a problémák ízesítenek élvezhetővé. Minél közelebb kerülnek egymáshoz az emberek, annál inkább érzik azokat a korlátokat, amelyek elválasztják egymástól őket. S egy régi filozófus példáját említette a barátságról. A sündisznók fájznak, tehát közel bújnak egymáshoz. Csakhogy a tüskéik szúrják egymást. Ekkor széthúzódnak, de ismét fájznak. Többszöri összebújás után végül megtalálják azt a távolságot, amikor a tüskék már nem szúrnak, de mégis melegítik egymást. Most, hogy visszagondolok erre, kezdem megérteni a remetét.

A tüskék közti távolság bemérése nem is olyan egyszerű dolog. Neki például sosem sikerült. Talán mert művész volt, a társadalom pszichoanalitikusa, csak éppen fogalma sem volt róla.

Levert fecskefészkek

Professzor, a kislányosan fehér bőrű, törekeny, szemüveges fiú tornán kívül csaknem minden tantárgyból jeles volt, azért kapta ezt a megtisztelő becenevet. Barátságunk rendhagyó története, ha jól emlékszem, 1956 után, életem kilencedik esztendejében Harkány báró árvaház-zá átalakított kastélyának mesés parkjában kezdődött, vadregényes környezetben.

Új fiúk lévén akaratlanul is egymás mellé sodródtunk a tarka gyermekfogatagban? Vagy a kirekesztettek titkos cinkossága működött delejként? Elég az hozzá, hogy aznap délután már együtt maradtunk ki az uzsonnaosztásból, mert ő képtelen volt tolakodni, én meg szolidaritásból szintén a sor legvégén rekedtem.

E tény önmagában talán szenderegni hagyta volna bennem a korgó bendőjű kölyöktigris, ha egy düledt szemű, jól táplált kamasz nem terrorizálja gátlástalanul csenevész kis társamat. A többiek félelemmel vegyes tartózkodásának okát az igazgató elkényeztetett csemetéjével szemben, akkor még természetesen nem ismertem. Így hát minden teketória nélkül képen teremtettem párszor az ellenszenves “maszek gyereket”.

Az efféle “testgyakorlást” egyébként az internátusi felügyelők és felügyelőnők is meglehetősen sűrűn és előszeretettel gyakorolták; ezt a megszokottól eltérő néprajzi környezetből származó állami gondozottak nem ritkán tapasztalhatták. Mindazonáltal nem kellett túl éleslátónak lenniük ahhoz, hogy megállapíthassák: mi ketten, a Professzor és én ebbe a kategóriába tartozunk.

Különösen a magatartásunk váltott ki általános felháborodást a nevelőtestületben és nem utolsósorban maga az a tény, hogy pont egymással barátkozunk. Pedig akkor nekünk még fogalmunk sem volt a faji hovatarozásról. Az internátus többi kis lakójával együtt mi is vidáman, gyanútlanul neveltünk a cigányokról és a zsidókról szóló tanmesén, amit vérebkedélyű karhatalmista testnevelő tanárunk adott elő a kötélmászás közti szünetekben.

A fikció lényege az, hogy ezt a két népcsoportot egy különálló szigetre kéne telepíteni, így kárt nem okozhatnának sem másnak, sem egymásnak. Ott tudniillik, amit napközben a zsidó csalással megszerezze a cigánytól, azt a cigány éjszaka visszalopná.

A szökés gondolatát hónapokkal később, furcsamód a magatehetetlen Professzor vetette fel először. Engem a nem mindennapi csavargásokban szerzett tapasztalat egy ideig óvatosságra intett. Különben sem volt hová mennem; az egykori otthon már-már bemérhetetlen távolságra fészkelte tudatomtól. Végül – mint viszontagságos gyermekéveim során már annyiszor – ezúttal sem sikerült ellenállnom a szabadság csábításának; melyet valószínűleg az örökletes természeti tulajdonságok részecskéiként mélyen a kromoszómáinkba rejtve hordoztunk mind a ketten.

A balszerencse alkonyattájt egy Hernád menti kisközség határában ért utól minket, amit a szerencsétlen Professzor kifecamodott bokájának köszönhattunk. Egyetlen mód kínálkozott csupán a továbbjutásra: ha biciklit lopunk. A kocsmá előtt, a falnak támaszkodva szinte ránk várt több tucat küllős lehetőség; ördögi pech, hogy közülük éppen a körzeti rendőr járgányára esett a választásunk.

A rend illuminált óre lelepleződésünk színhelyén időnként a Hernád-híd rozsdás korlátjának billenve, rezignáltan annak az elképzelésének adott kifejezést, hogy legjobb volna mindkettőnk a folyóba fojtani. Meggyőződése ugyanis – mondta –, hogy mi veszett ellenforradalmárok vagyunk. Szerencsére kíséretében, a rend önkéntes őrei között akadtak józanabbak is, ahhoz azonban jócskán ittasak, hogy valódi kilétünk akár a legcsekélyebb mértékben érdekelje őket. Ennek ellenére rövid lármás tanácskozás után (mint "fölöttébb gyanús" egyéneket) végülis a téesz magtárába zártak éjszakára.

Ezen az éjszakán Professzor azt álmodta, hogy özvegy édesanyjával dinnyét árul a Szalma téri piacon; rövid, sötétkék nadrágot visel fehér úttörőinggel és piros nyakendővel; az elegáns úttörősapka csak azért nincs rajta, mert meleg van. No hiszen, látnák csak így őt a komisz Makarencó-gyerekek!

En átkos természetemnél fogva sokkal realisabb voltam annál, mintsem, hogy ilyesformában álmodozzam. Azon törtem inkább mind kétségbeesettebben a fejem, miként szabadulhatnánk börtönünkből, mielőtt fogvatartóink teljesen kijózanodnak. Mintha érzékeny, kódorgásokban edzett nomád ősztönöm megsúgta volna, hogy a gyűlölt internátus egyik legmegalázóbb íratlan rendelkezése értelmében, a szökött gyerekeket büntetésből kopaszra nyírják és azontúl – elrettentő példaként – koszos, rongyos gúnyát kell viselniük.

Szegény Professzor. Fejét oldalt billentve, tágra kerekedett szemmel ilyen gúnyában néz azóta egyre távolodva rám, mint egy sértett kis kölyökkandúr. A távolság köztünk immár egy emberöltő; maszatos pracliját már senki sem mossa meg helyettem. Néz, néz csalódottan a kölyökkandúr, tekintetében leverte fecskéfészkek...

